

RECENSIONS

B. FISCHER, *Lateinische Bibelhandschriften im Frühen Mittelalter i Beiträge zur Geschichte der Lateinischen Bibeltexte* (Aus der Geschichte der Lateinischen Bibel, Vols. 11-12), Freiburg, Herder, 1985-1986.

Bonifaci Fischer, monjo benedictí de Beuron, ha estat durant molts anys director de l'Institut per a l'edició de la Vetus Latina. A més ha treballat directament en la preparació dels volums ja publicats, especialment en el del Gènesi, el primer editat d'aquesta monumental empresa. Aquestes tasques l'han portat també a publicar nombrosos estudis sobre les antigues Bibles llatines i les d'època carolíngia, que són veritables monografies. Mai com ara els investigadors no sabien tant sobre les antigues versions llatines del text sagrat, i això és degut principalment als estudis d'aquest investigador incansable, precis i d'exposició clara i intel·ligible. Aquests estudis previs a les edicions dels llibres bíblics de la Vetus Latina, però, de vegades es feien escàpols als investigadors per haver estat publicats en revistes força diferents. Per això, i en homenatge a l'autor, quan aquest complia setanta anys, hom decidí de reeditar-ne els més importants i significatius en els dos volums que ací recensionem. El primer volum en conté cinc. Són els ja coneguts estudis sobre el «Codex Amiatinus und Cassiodor», «Bibelausgaben des frühen Mittelalters», «Bibeltext und Bibelreform unter Karl dem Grossen», «Die Alkuin-Bibels», i «Zur Überlieferung altlateinischer Bibeltexte im Mittelalter». Tots són importants, però entre ells ressalta el magnífic estudi dedicat a la Bíblia d'Alcuí i a la producció de Bibles en l'«scriptorium» de Tours durant el segle IX. Aquest estudi fou publicat com a introducció a la reproducció en facsímil de la Bíblia de Moutier-Grandval, British Museum Add. 10546, cosa que pràcticament el feia inaccessible a molts investigadors. En el segon volum hi ha vuit estudis, entre els quals destaquen aquests títols: «Lukian-Lesarten in der Vetus Latina der Vier Königsbücher», «Der Vulgata-Text des Neuen Testaments», «Ein neuer Zeuge zum westlichen Text der Apopstelgeschichte», «Ein altlateinisches Evangelienfragment», i altres dos articles que toquen temes litúrgics, que són «Die Lesungen der römischen Ostervigil unter Gregor d.Gr.» i «Zur Liturgie der lateinischen Handschriften vom Sinai», aquest últim publicat conjuntament amb el gran paleògraf E. A. Lowe. El primer és l'edició d'un fragment de leccionari que conté

lectures de la Vetlla de Pasqua en llatí i en grec, totes escrites en alfabet llatí. És el manuscrit Auct. F.4.32 de la Bodleian Library d'Oxford, del segle IX. Els fragments del Sinaí pertanyen a un antifoner de la missa i de l'ofici i a un epistoler de la missa. Ambdós semblen ésser dels segles IX-X i són els únics testimonis manuscrits fins ara identificats de llibres litúrgics nord-africans. Els volums van precedits de breus introduccions signades per Hermann Josef Frede i, al final, porten el registre dels nombrosos manuscrits utilitzats pel P. Bonifaci Fischer en aquests estudis. El títol del segon volum conté, tímidament, el mot Beiträge/Contribució. Potser és l'única inexactitud que m'atreviria a indicar, perquè ambdós volums són molt més que una contribució al coneixement de les antigues versions llatines de la Bíblia.

Miquel S. Gros i Pujol

R. GRYSON, *Vetus Latina. Die Reste der Altlateinischen Bibel, 12: Esaias* (Fascicule 1: Introduction, Is 1,1-22), Freiburg; Herder, 1987.

L'edició de la Vetus Latina avança lentament però amb la màxima garantia de serietat científica. De l'Antic Testament, només se n'han publicat el Gènesi i el Llibre de la Saviesa, i amb aquest fascicle s'inaugura l'edició del llibre d'Isaïes. El volum és preparat per l'equip dirigit pel professor Roger Gryson en el «Centre de Recherches sur la Bible latine» de la Universitat de Lovaina, amb els materials, però, pacientment reunits en el «Vetus Latina Institut» de Beuron. La introducció del fascicle és breu, en espera d'ampliar-la quan el volum, que pot arribar a tenir deu o dotze fascicles, ja sigui publicat. El professor Gryson hi explica les dificultats que ha trobat en preparar-lo, principalment perquè, per una banda, no s'ha conservat cap manuscrit íntegre d'aquest llibre bíblic en alguna versió pre-jeronimiana, i per l'altra, per tractar-se d'un llibre profètic tan íntimament relacionat amb els Evangelis —hom ha arribat a anomenar-lo «el cinquè evangeli»— ha estat, com cap altre, àmpliament utilitzat pels autors cristians. De manuscrits Vetus Latina del llibre d'Isaïes només se n'han conservat els fragments palimpsestos del manuscrit Würzburg Mp.th.f.64a i uns petits fragments ara en el manuscrit Vaticà lat. 14175, ambdós del segle V. Hi ha, a més, algunes lectures i càntics en els llibres litúrgics ambrosians, gal·licans i hispànics, i àdhuc en alguns de romans, i l'enorme quantitat de disset mil citacions patristiques, entre les quals destaquen les contingudes en el comentari de sant Jeroni a aquest llibre bíblic. Amb tots aquests materials, l'equip del professor Gryson ha identificat, bàsicament, aquestes cinc versions: formes antigues del text, text africà, text africà revisat pels donatistes, text europeu i text de sant Agustí. L'editor no amaga pas la dificultat de reconstruir un text perdut, principalment a partir de citacions patristiques, les quals no necessàriament han

d'ésser literals, i adverteix que en cada un dels cinc textos reconstruïts no s'ha de veure un text igual al que existí en les Bibles, sinó més aviat una aproximació global a cada una de les cinc versions. En acabar la introducció hi ha la llista dels 135 manuscrits utilitzats. Després segueix, en la mateixa disposició dels volums ja publicats, el text d'Isaïes 1,1-22. En la línia de dalt hi ha el text grec dels LXX; en les línies inferiors, mot sota mot, els textos de les esmentades versions Vetus Latina, i en l'última línia la versió de sant Jeroni feta directament sobre el text hebreu. A baix, en una primera secció de notes, hi ha totes les variants dels manuscrits i de les citacions patristiques identificades, i en una segona secció hom troba totes les citacions patristiques «in extenso», emplaçades dins el seu context. Hom preveu que el volum pot tenir de vuit a nou-centes pàgines de gran format. És encoratjador de tenir un fascicle així a les mans, i més quan sembla que aquesta mena d'obres no interessa excessivament als qui estan obligats a patrocinar-les.

Miquel S. Gros i Pujol

Manuel ICETA, *Vivir en pareja*, Madrid, S.M., 1986, 6ª edició.

Aquest és un llibre pensat per a ajudar les parelles i els equips de matrimonis a portar endavant la revisió de llurs vides, de cara a un creixement i un aprofundiment constants. El fet que l'obra es trobi en la sexta edició demostra el bon servei que ha prestat i la bona acollença que ha tingut.

No es tracta d'un llibre dens, sinó d'una obra àgil, ben estructurada en capítols no gaire llargs, en els quals es van tractant els punts més importants de la problemàtica de la parella. De fet, l'autor deixa en l'escrit el que és la seva experiència de molts anys amb les parelles: així ho diu ell, i a més es nota al llarg de tot el treball, en els exemples i en la manera d'enfocar els temes.

Iketa declara expressament no tenir pretensions científiques en la concepció i elaboració d'aquest llibre, i es manté fidel a aquesta declaració. Tot i així, crec que es pot dir que amb fina anàlisi aconsegueix un bon nivell d'aprofundiment en la descripció de les situacions matrimonials descrites i en la presentació dels camins de solució. D'altra banda, la problemàtica vital dels matrimonis no s'arregla amb grans visions teòriques, sinó sabent descobrir on són les causes personals que provoquen els conflictes i sabent esbrinar quines són les actituds que millor poden ajudar a créixer la parella.

Tanmateix, en el tema de la fidelitat matrimonial trobo a faltar un nivell d'anàlisi més ample i pregon, que no es pot dir que quedi suplert per un text amb vena poètica. L'anàlisi de l'amor té molts elements descrits al llarg de l'obra, però hi manca una visió de conjunt de tota la força i dinàmica de l'estimar de la parella que els condueix des d'uns primers encontres més superficials, fins a un compromís i una comunió, fonament inicial d'una nova llar.

Tot l'estil de l'escrit és senzill, directe, obert. Fins i tot en alguns moments sembla reflectir l'estil directe d'una conferència o xerrada.

Voldria subratllar dues limitacions en el contingut de l'obra per tal que el possible lector la pugui situar en el seu marc precís i en la seva aportació específica.

En primer lloc, els diversos capítols del llibre són plens d'exemples o anècdotes que reflecteixen un determinat estil de vida matrimonial més propi de grups benestants que no pas de classes populars. Es pot suposar que l'ambient és el propi de moviments matrimonials que en els anys passats han existit i han tingut força entre professionals, per posar un exemple. En aquest sentit, les parelles amb menys nivell cultural o amb un estil de vida molt més fort en compromís o comunitat de vida, no es troben tan reflectides al llarg de les pàgines ni, per tant, hi trobaran tanta inspiració. Malgrat això, la pedagogia amb què l'obra és feta, pot permetre a tothom de treure'n bon profit pràctic.

Una segona limitació la veig —i aquesta és ben difícil de superar en qualsevol obra d'aquest àmbit matrimonial— en el fet que el llibre es refereix a experiències de parelles de bastants anys de matrimoni. I, a més, el fet de trobar-nos amb la sisena edició fa que el context social que connota sigui ja de fa uns quants anys. En aquest sentit, és lògic que les situacions descrites siguin ben diferents de les actuals, sobretot per a les parelles que estan en situació pre-matrimonial o en els primers anys de matrimoni.

Aquestes dues limitacions, les he volgudes assenyalar pel que són: límits. Però no treuen res als altres aspectes positius esmentats.

Per acabar, no vull deixar de remarcar que, per a ajudar a la revisió de vida de les parelles, l'autor ha posat uns qüestionaris al final de cada tema. Qüestionaris dobles, un per a iniciar el diàleg en el si de la parella i un altre per a tenir-lo en equip. Ambdós es complementen i ajuden a aprofundir la reflexió i la revisió que faci créixer la parella, perquè, en definitiva, aquesta és la finalitat de tota l'obra.

Ignasi Salvat

Mª V. TRIVIÑO, OSC, *Castillo interior «franciscano», de Santa Verónica Giuliani*, Città di Castello 1985.

En l'autopresentació del llibre, l'autora afirma que la descripció del *Castell interior del pur patir* de santa Verònica Giuliani és un retall de poques pàgines dins l'enorme obra de la santa, que abraça 42 quaderns amb 22.000 pàgines. L'esmentada descripció permet de conèixer el nivell de la seva vida espiritual quan assolí els trenta-quatre anys d'existència (any 1694), en una etapa que, tanmateix, restà oberta. Giuliani visqué, de fet, quaranta anys més: nascuda en 1660, morí en 1727, en ple cor del segle de les llums. La santa ja no retornà de manera explícita sobre aquest tema

(cf. pp. 10, 14, 174). Seguint la trajectòria dels escrits, hom adverteix la *pregona transformació espiritual de Verònica*, des de l'etapa de les proves que la purificaren i enfortiren, fins a la de les que l'assimilaren als mateixos sentiments de Crist. Nogensmenys, la línia ascencional avança en el sentit d'una espiral, on tot es renova sense repetir-se, la qual cosa ens acosta a l'estructura bonaventuriana de l'espiritualitat franciscana. Les tres vies clàssiques de la vida ascètico-mística no se succeeixen en ella l'una a l'altra, sinó que s'eleva per graus en un moviment circular (cf. pp. 96, 103-104, 174). L'autora ha elegit *l'esmentat període del Castell interior* a fi que puguem aprendre de la santa, i es manifesti també en nosaltres, a glòria de Déu. Els signes del nostre avui (retorn a la teologia de la creu, carta apostòlica «Salvifici doloris», etc.) conviden, d'altra banda, a extreure noves lliçons de l'experiència franciscana, bo i retornant a la creu de sant Damià (cf. pp. 11, 174).

L'estructura del llibre és diàfana. Sor M. Victòria Triviño ens ofereix, en primer lloc, *els textos que parlen del Castell interior*. Corresponen als dies 3, 9-11 i 13 d'abril de 1694 i al 19 de maig del mateix any. Acte seguit, *en teixeix el comentari, estudiant-ne les fonts i el significat*. Pel que fa a les fonts, mostra que l'al·legoria del Castell interior no depèn dels místics espanyols —ni de santa Teresa de Jesús ni de Bernardino de Laredo— malgrat determinades coincidències verbals i de contingut, que estudia amb detenció. La inspiració de fons és, senzillament, bíblica (cf. pp. 31-43). pel que fa al *significat*, n'esbrina tres moments, els de l'exterior, la conquesta i l'interior del Castell.

a) *L'exterior del Castell*: Després de concretar que ens trobem davant una gràcia de comprensió infusa —probablement per visió intel·lectual— i de remarcar l'interès inquisitiu de Verònica, l'autora passa a explicar com, segons la santa, el castell és, des de fora: 1) agradable, a fi d'atraure vers el deseeiximent creatural; 2) desproveït de fonaments, a fi que l'ànima s'elevi des de la terra, obrant per pura glòria de Déu; 3) constituït per pedres tallades amb una creu, que conviden a passar a l'interior, on hi ha només una creu, que val tant com totes les anteriors plegades. Els punts 2) i 3) donen peu a sor M. Victòria per a il·lustrar, amb textos adients de la santa, les etapes anteriors de la seva vida, les quals palesen que Déu l'anava preparant per al nou pas a què, ara, la convidava (cf. pp. 47-62).

b) *La conquesta del castell*: En aquest moment transicional, que assenyala el pas des de l'exterior vers l'interior de la fortalesa, l'autora remarca dos submoments: un, de llibertat, que implica el ple consentiment de Verònica a la invitació que li fa Jesús de prendre possessió del castell; l'altre, de passivitat, que comporta un canvi d'actitud en el camí espiritual de la santa: la purificació passiva, la desapropiació per obra del mateix Déu: «Cal fer-se passiva —diu Verònica— a tot allò que Déu obra en les nostres ànimes» (cf. pp. 63-67).

c) *L'interior del castell*: Es tracta del moment culminant d'aquesta experiència mística. Hi intercala dos elements nous: una visió introductòria de la creu i un excursus sobre el «pur patir». En la visió introductòria, la creu

es mostra a Verònica com a lloable, bella, preuada, delectable, etc. Una vegada, però, introduïda en el recinte, tot canvia sobtadament. Vegem-ho a través d'un triple simbolisme.

— (1) Els murs sense emblanquinar, que amenacen ruïna: signifiquen les operacions fetes per costum: paraules inútils, barreja d'amor propi, etc. La santa parla de «defectes de tota mena». L'autora passa, acte seguit, a: (a) il·lustrar aquests defectes amb fragments del diari que pertanyen a anys posteriors de la vida de la santa (1700, 1701, 1702) (cf. pp. 74-84); (b) llegir aquestes il·luminacions sota la perspectiva de l'acció purificadora de Déu (cf. pp. 84-85); (c) palesar el cediment que fa Verònica de la voluntat pròpia a la Voluntat Divina (textos dels anys 1664, 1668, 1700, 1701, 1703, 1704). L'antologia esmentada ens fa veure la purificació de la manera natural de procedir, per la qual passà la santa en la seva evolució espiritual vers la unió amb Déu (cf. pp. 85-93).

— (2) El martell i l'enformador: Signifiquen que Verònica ha entrat en el temps de fabricar. A cops de martell —de contínues mortificacions— cal redreçar els murs que cauen; amb l'enformador —per via de violència— cal tallar i llaurar les pedres. La santa n'alerta el seu director espiritual: haurà, ella, de dormir per pura necessitat, menjar per sola conservació de la vida, morir a si mateixa en el tracte amb el proïsme, etc. (textos dels anys 1694, il·lustrats amb un del 1715) (cf. pp. 94-96).

— (3) Les bigues que cauen: Signifiquen els sofriments més particulars que sobrevindran a la santa. L'autora els estudia en quatre moments:

L'escola dels sofriments: En són lliçons les proves; n'és el contingut el pur patir; n'és l'estudi el fer la Voluntat de Déu; n'és la praxi l'exercici de les virtuts en el mateix acte de patir; n'és el llibre la Humanitat de Crist; n'és condició l'atenció a la passió; n'és càtedra el calvari (textos dels anys 1700, 1702, 1714, 1717, 1718) (cf. pp. 97-104). Sor M. Victòria insisteix en la relació d'aquesta espiritualitat amb la de sant Bonaventura.

La diversitat de les proves: Les proves que passa la santa provenen de les autoritats eclesiàstiques (a partir de l'estigmatització); de la fraternitat (atacs personals, crítiques, calúmnies, reaccions davant la tasca de la reforma del monestir); de repetides i dures malalties (febres, mal d'ossos, mal de queixal, hidropesia, hemiplègia); de temptacions diabòliques; de la crida que rebé a expiar els pecats dels homes i a intercedir per l'Església, tant la militant com la purgant (textos dels anys 1694, 1696, 1697, 1698; 1700, 1702, 1703, 1715) (cf. pp. 104-116).

La presó del no-res: El castell esdevé presó fosquíssima. Es tracta d'aprendre a no posseir res i a no voler altra cosa que l'amor. Fruit d'un veritable coneixement propi, aquest no-res és actiu: fa saber que sols Déu és el Summe Bé i fa conèixer els atributs divins. No deixa estar mai quiet: fa passar l'ànima del seu no-res al Tot de Déu, del Tot de Déu al seu no-res. És la nit de la purificació passiva, comenta l'autora (textos dels anys 1697, 1698; 1701, 1702) (cf. pp. 116-122).

La nua creu: És l'element central de l'estança interior; és el «pur patir». El seu tret específic és l'aridesa (acompanyada de desolació), que s'intensifica amb la prova de l'abandonament de Déu. Ací el vocabulari esdevé

encara més terrible: foscors total, combats contra la fe, fàstics de si mateixa, gran malenconia, agonia de mort, aparença de total falsedat de la pròpia vida, sensació que no hi ha Déu ni sants, aversió, repugnància vers les pràctiques i les persones de la Religió, temptacions de tota mena, etc. Tota aquesta aridesa i desolació fa entrar definitivament en l'Escola de la Santa Humilitat, tan pregonament franciscana. Ara bé, aquesta creu nua i estimada esdevé arbre de vida, que produeix els dons i els fruits de la paciència, el goig, la fe, la pau (textos dels anys 1693, 1694, 1696; 1700) (cf. pp. 122-142).

Cal notar, per acabar aquest apartat, que la santa afirma que, en aquest interior del castell, hi ha també altres estances secretes que el Senyor s'ha reservat de mostrar-li més endavant. L'autora pensa que aquesta manifestació s'esdevingué en l'etapa del «Desposori» celestial de Verònica, més enllà del Matrimoni espiritual, quan li fou donat de «navegar en el mar de l'amor» (a partir de 1711) i de rebre «la gràcia de les tres gràcies», en confirmar-la les Tres Divines Persones com a filla, esposa i deixeble (textos de l'any 1719) (cf. pp. 143-146).

Sor M. Victòria Triviño clou la seva exposició parlant de la dinàmica del castell interior. Amb terminologia de sant Joan de la Creu, ens diu que la part exterior del castell enclou la nit del sentit (de 1677 fins al 1681, més o menys) i que la part interior abraça la nit de l'esperit (de 1683 a 1694, més o menys): són les proves d'aquests onze anys les que resten recollides sota l'explicació de l'estança interior de la fortalesa. Més endavant, les proves ja no seran «nits», sinó sofriment expiatori.— Com ja hem avançat, la creu es mudarà en llit de noces (cf. els textos de 1694 i 1696). Una vegada celebrat aquest primer «Desposori» i fins al Matrimoni espiritual —que tindrà lloc catorze anys després—, Verònica viurà una etapa d'unió transformant, en la qual «sofrirà amb sentiment», és a dir, sentint els mateixos sentiments que el seu espòs, Crist (cf. textos de 1697), per pur amor. Finalment tindrà lloc el «Desposori» celestial, amb l'assoliment de l'estat de benaurança (1711), quan rebrà d'una manera nova i inefable la impressió dels atributs divins (cf. pp. 149-173).

L'estreta síntesi que acabo d'oferir convida, crec, a la lectura d'aquest llibre de pregona espiritualitat franciscana. No em vull estar de reiterar, amb l'autora, que el «Castell interior» de Verònica abraça una etapa limitada i parcial del seu itinerari espiritual (cf. p. 174). Si hom oblida aquesta afirmació bàsica, es perd en el laberint d'una antologia de textos que són anteriors i posteriors —en molts anys!— a aquesta concreta experiència mística. Si hom la té en compte, tot se situa en el seu lloc. Per acabar, penso que val la pena d'assenyalar que els textos bàsics, els del Castell interior, tenen dues transcripcions diferents: una en les pp. 15-27 i una altra en la resta de les pàgines, on són comentats. Valdria la pena que, en una eventual nova edició del llibre, hom fixés un text idèntic per a tota l'exposició. «Que el seu magisteri —el de Verònica— i la seva poderosa interces-

sió ens duguin a viure més profundament el Misteri Pasqual!» Amb aquests desigs de l'autora cloc aquest senzill comentari.

Antoni M. Oriol

E. SÁNCHEZ SALOR, *Polémica entre cristianos y paganos a través de los textos. Problemas existenciales y problemas vivenciales* (Clasica 3), Madrid, Akal, 1986.

Obres com aquesta han estat sempre de gran utilitat, no solament per als estudiants, sinó també per als professors i àdhuc per als especialistes en el tema. El Dr. Eustaquio Sánchez Salor, professor de filologia llatina a la Universitat d'Extremadura i especialista en el llatí de l'època visigòtica, ha reunit en aquest volum tot un seguit de textos d'autors pagans i cristians dels segles II-V on queda reflectida la llarga i intensa polèmica de tipus doctrinal i ètic que existí entre els partidaris de l'antic sistema religiós-moral de l'Imperi —Frontó, Lluçà, Cels, Porfiri i Símmac— i els innovadors cristians —Tertul·lià, Minuci Fèlix, Cebrià de Cartago, Arnobi, Lactanci, Ambròs, Rufí d'Aquileia, Prudenci, Orosi, Jeroni i Agustí d'Hipona—. El problema més espinós que es presentava a l'autor era com ordenar tots els textos seleccionats. Ha aconseguit, però, de fer-ho molt bé, dividint-los en dues grans seccions, dedicades, respectivament, als problemes de tipus existencial i als problemes vivencials. En els primers col·loca tot el referent a les discussions sobre l'antiguitat de llurs respectives doctrines, on figuren temes com la connexió entre l'Antic i el Nou Testament i l'eternitat de Déu, l'origen i la unitat de l'Església catòlica i la divinitat de Jesucrist. En la segona part, la dedicada als problemes vivencials, es tracta de la moral cristiana, de la inserció dels cristians en les estructures polítiques de l'Imperi, el seu refús del servei militar i dels espectacles públics, i la defensa davant les acusacions fetes pels pagans referents a les reunions eucarístiques, les pràctiques ascètiques i la creença en la resurrecció dels morts. Com es pot veure, el ventall dels temes tractats és molt ampli i complet. Tots els textos adduïts són traducció feta per l'autor sobre l'original llatí i van precedits de breus introduccions per a emplaçar-los fàcilment en el seu context. A més, en la introducció hi ha una cronologia dels principals esdeveniments succeïts des de l'any 64 fins a la presa de Roma per Alaric l'any 410, els criteris que ha emprat l'autor en la selecció i classificació dels textos, una bibliografia bàsica i breus biografies dels escriptors de l'una banda i l'altra que participaren en aquesta llarga i penosa polèmica.

Miquel S. Gros i Pujol

M. METZGER, *Les Constitutions Apostoliques, Tome II, Livres III-VI*, (Sources Chrétiennes 329), Paris 1986, i *Les Constitutions Apostoliques, Tome III, Livres VII et VIII* (Sources Chrétiennes 336), Paris 1987.

En el número X (1985) 452, d'aquesta revista publicarem la recensió del primer volum d'aquesta nova edició de les Constitucions Apostòliques dins la prestigiosa col·lecció patristica i medieval «Sources Chrétiennes». El volum havia estat editat l'any 1985, i ara, amb una agradable rapidesa, el lector ja pot tenir a mà tota l'obra, perquè els volums segon i tercer han aparegut en els anys 1986 i 1987, respectivament. L'edició del text original grec i la traducció francesa que l'acompanya són excel·lents en tots els seus aspectes i han estat realitzades pel professor Metzger de la Facultat de Teologia Catòlica d'Estrasburg. El volum segon conté els llibres III-VI d'aquesta magna compilació canònic-litúrgica, precedits dels capítols III-IV de la introducció, els quals són dedicats a l'estudi del contingut teològic de l'obra i de les institucions eclesiàstiques que descriu. En parlar de la teologia, l'autor es fixa detingudament en el seu llenguatge teològic —amb absència de fórmules incontestablement arrianes!—, les grans línies de la seva teologia i especialment de l'eclesiologia que li serveix de substrat. Aquesta se centra especialment, en paraules de l'autor, en el fet que l'Església és el «Nouvel Israel associé à la cour céleste» (p. 39). L'Església és abans que tot l'elegida de Déu enmig de les nacions paganes, en substitució del primer Israel, a causa de la seva fe. Això la converteix en nació santa i poble sacerdotal, redimit pel sacrifici de Crist, el qual li dona accés directe a la presència divina. L'elecció divina també la converteix en beneficiària de tots els dons de Déu, el primer i més important dels quals és el do de l'Esperit Sant. El capítol IV de la introducció, com ja hem dit, és dedicat a l'estudi de totes les institucions de l'Església representada en l'obra. Res no escapa a l'autor, el qual parla de l'estructura de la comunitat, del paper que hi tenen els laics i cada un dels ministres, des del bisbe fins a les diaconesses i els taumaturgs. Després es descriu tot el referent als ritus litúrgics —celebració eucarística, litúrgia de les hores, any litúrgic, iniciació cristiana, culte funerari...—. Les institucions judicials i penitencials tenen paràgrafs especials, com també tot el referent al matrimoni, a la vida familiar i a la disciplina de la clerecia. Després ve el text grec amb traducció francesa dels llibres III-VI de l'obra, mentre que per als llibres VII-VIII, que són els més extensos, hom ha reservat tot el volum tercer de l'edició. De tots els textos litúrgics que conté, al nostre entendre i sense voler menysvalorar la magnífica i esplendorosa celebració eucarística del llibre VIII, els més importants per a l'estudi de l'evolució dels ritus litúrgics són els conservats en el llibre VII. Ens referim a la celebració litúrgica —l'acció de gràcies mística— dels capítols 25-26 i a l'eucologi jueu cristianitzat dels capítols 33-38. Sorprenen que aquests textos encara no gaudeixin de prou estudis seriosos, perquè de fet són gairebé els únics testimonis literaris que tenim a mà per a refer la llarga evolució de la primitiva litúrgia apostòlica fins a la formació, en ple segle IV, de les grans famílies litúrgiques que ara existeixen en l'Església. Tant de bo que aquesta edició ex-

traordinàriament ben feta i, a més, de fàcil maneig pels índexs de textos bíblics, de temes i de mots grecs específics que porta al final del tercer volum, estimuli els investigadors a l'estudi profund i seriós d'aquests rars i únics testimonis de la primitiva litúrgia siríaca.

Miquel S. Gros i Pujol

CONSENCI, *Correspondència amb sant Agustí. Text revisat, traducció i notes per Josep Amengual i Batlle pvre.*, Vol. 1 (Fundació Bernat Metge. Escriptors cristians 244), Barcelona 1987.

L'any 1981, dins el «Corpus» de Viena, el patròleg Joan Divjak publicava 29 noves cartes de l'epistolari de sant Agustí. D'Agustí mateix n'hi ha 26, una és de sant Jeroni i les altres dues són de Consenci. Divjak les havia identificades pocs anys abans en dos manuscrits, un d'ells, el París BN lat 16861, del segle XII, prou conegut de molts patròlegs anteriors. Com és lògic, l'expectació era immensa entre els especialistes, però la més gran sorpresa fou la presència en aquest conjunt de les dues esmentades cartes de Consenci a Agustí, per la riquesa de la informació que contenen. Les relacions entre els dos personatges eren prou conegudes, però, amb aquests dos nous textos, la personalitat de Consenci queda molt més ben definida i amb ella apareix tota la trama dels problemes creats a la Tarraconense per la crisi priscil·lianista. Alhora quedava explicat que el primer concili de condemna de les pràctiques dels seguidors de Priscil·lià se celebrés l'any 380 a Saragossa i, cosa també important, apareixien en escena un nou arquebisbe de Tarragona, de nom Ticià, i les llistes episcopals de Lleida i d'Osca ja podien iniciar-se en els anys 414-415. El P. Josep Amengual, però, encara ha anat més enllà. Tenint present que Consenci, fugint de les invasions bàrbares del 409, segurament s'havia instal·lat a les Balears, en concret a Menorca, no dubta d'atribuir-li la redacció literària de la «Circular de Sever», on aquest bisbe menorquí explica els esdeveniments succeïts en la conversió massiva dels jueus de Maó. En aquest preciós volum de la Fundació Bernat Metge hom publica, en nova versió crítica i versió catalana, l'esmentada «Circular de Sever», la carta de Consenci a Agustí ja coneguda, que porta el número 119 en l'epistolari d'aquest últim, i les dues noves cartes, números 11 i 12 de l'edició de Divjak. En el segon volum, que és d'esperar que apareixerà aviat, hi haurà altres peces del dossier, com són els «Miracula facta Uzali circa annum 420, iussu Evodii conscripta», les cartes 120 i 205 de sant Agustí a Consenci i el tractat «Contra mendacium ad Consentium», que és la resposta del gran bisbe a l'esmentada carta 11 de Divjak. La nova edició d'aquest «corpus» de textos serà de gran utilitat als patròlegs i als historiadors de les nostres terres.

Miquel S. Gros i Pujol

EGÈRIA, *Pelegrinatge. Introducció, text, traducció i notes de Sebastià Janeras*, 2 vols. (Fundació Bernat Metge. Escriptors Cristians 237-238), Barcelona 1986.

La Fundació Bernat Metge acaba de fer un nou servei a les lletres catalanes en patrocinar aquesta edició del «Pelegrinatge» d'Egèria, perquè és la primera fins ara feta en llengua catalana. Els volums han estat preparats pel Dr. Sebastià Janeras, especialista en litúrgia bizantina, el qual ja havia dedicat alguns estudis previs a aquesta obra. Tot el referent a l'autora, a la datació, a la seva transmissió manuscrita —el cèlebre «Codex Aretinus» i testimonis indirectes conservats en altres obres—, a la llengua llatina que s'hi emprà, al seu contingut i als edificis de culte que s'hi esmenten, és tractat de manera pràcticament exhaustiva en l'extensa introducció, que ocupa tot el primer volum. On, però, l'autor es manifesta més original és en el comentari que fa de la part litúrgica pròpiament dita del text. És prou sabut que Egèria, en els anys 381-384, participà plenament en els cultes cristians de Jerusalem, i que, amb curiositat molt sana i profitosa per a nosaltres, els descriví detalladament en la segona part del «Pelegrinatge», cosa que el converteix gairebé en una mena de consuetà, a l'estil del que seran molts costumaris litúrgics de l'edat mitjana. Aquesta part del text, malgrat una llacuna abans de la festa de l'Epifania i d'ésser truncat al final, permet de refer molt bé la litúrgia hagiopolita d'entorn l'any 380, la qual, per celebrar-se en un centre tan important de pelegrinatges, influí molt en els ritus de totes les altres esglésies de la cristiandat. L'edició porta el text llatí, comentat amb nombroses notes explicatives. Al final també té el text llatí amb traducció catalana de la carta de Valeri del Bierzo, on s'esmenta l'obra d'Egèria i el seu nom, i els índexs de referències bíbliques, de noms de persones i de lloc, de termes llatins tècnics, i un suplement amb mapes i plànols de les terres i dels edificis que Egèria visità.

Miquel S. Gros i Pujol

S. RUFÍ [D'AQUILEIA] pvre., *Les vides dels sants pares*. Edició, pròleg, notes i glossari a cura de C. M. Batlle (Subsidia Monastica 16), Montserrat 1986.

Rufí d'Aquileia († 410) i sant Jeroni († 419/420) són els literats que traduïren al llatí més obres dels pares de l'Església grega. Amb això feren un gran servei a la cultura eclesiàstica occidental i sobretot, com és en el cas d'Orígenes, transmeteren a la posteritat moltes obres els originals de les quals semblen irremissiblement perduts. Entre les traduïdes per Rufí figura una obra que en l'antiguitat i en l'edat mitjana influí molt en l'espiritualitat dels monestirs. És la «Historia monachorum de Aegypto», segurament escrita per l'arxidiaca Timoteu d'Alexandria, del qual gairebé no se'n sap res. Són 33 breus biografies de monjos egipcis il·lustres, escrites

amb la finalitat de presentar-los com a atletes i herois de la virtut cristiana i també com a models a imitar i seguir. La versió catalana d'aquesta obra deu ésser de mitjan segle XIV i es troba en el volum Montserrat BM MS.810. El manuscrit és un volum de gairebé 300 folis, escrit entorn del 1400, i procedeix del convent de les benedictines de Santa Clara de Barcelona. Aquesta versió, com fa observar l'editor, en alguns detalls lexicogràfics és emparentada amb les «Vides dels sants rossellonesos». L'edició és al màxim fidel possible a la versió del text continguda en el manuscrit, porta nombroses notes interpretatives i, al final, com s'acostuma a fer en les edicions d'antics textos catalans, té un lèxic escollit dels mots catalans més característics, seguit dels índexs onomàstic i topogràfic. El pare C. M. Batlle, monjo de Montserrat especialista en aquesta mena de literatura monàstica, amb aquesta edició ha fet un gran servei als investigadors de la nostra cultura medieval.

Miquel S. Gros i Pujol

J. GAUDEMET, *Les sources du droit de l'Église en occident du IIe au VIIe siècle* (Col·lecció «Initiations au christianisme ancien»), Paris, Editions du Cerf-Editions du C.N.R.S., 1985.

El professor Jean Gaudemet ofereix en aquest volum una bona síntesi d'iniciació a les fonts del dret canònic occidental dels segles II-VII, la qual serà de gran utilitat no solament als canonistes sinó també a tothom qui vulgui tractar qualsevol tema de l'antiguitat cristiana, tant en l'àmbit de la teologia com de la història, de la litúrgia i de l'arqueologia. L'obra s'inicia amb els primers documents coneguts —Didakhé, Pastor d'Hermas, Tradició Apostòlica...— i arriba fins a l'inici de l'època carolíngia. Hom hi tracta dels concilis, de les decretals pontificies, de les col·leccions canòniques i àdhuc dels antics penitencials. Cada text és presentat amb la bibliografia més recent, d'una manera senzilla, entenedora i molt pedagògica. Al final hi ha una bibliografia general i dos mapes amb els noms de les ciutats de l'orient i de l'occident cristians on, en aquests segles, se celebrà algun concili. El volum és coedició de les «Éditions du Cerf» i del «Centre National de la Recherche Scientifique», i és el primer d'una col·lecció titulada «Initiations au christianisme ancien», en el qual s'anuncia la publicació d'un volum del gran arqueòleg Ch. Pietri dedicat a «Les Inscriptions funéraires: des textes païens à l'épigraphie chrétienne» i d'una introducció a la literatura gnòstica, obra del professor Michel Tardieu.

Miquel S. Gros i Pujol

P. RICHÉ, *Gerbert d'Aurillac, le pape de l'an mil*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1987.

El professor Pierre Riché, en aquesta obra, assoleix d'apropar-nos d'una manera molt seriosa i ensem agradable a la figura fascinant del papa de l'any mil. Gerbert-Silvestre II, a més, com ja és prou sabut, visqué molt unit als grans personatges del nostre país des de la seva estada a Vic, en els anys 967-970, quan l'abat d'Orlhac encomanà la seva formació en la ciència de les matemàtiques al bisbe osonenc Ató. La seva figura, ja des del segle XI, ha estat envoltada de llegendes; per això l'autor comença l'obra amb una introducció molt suggestiva, que porta per títol «Des légendes à l'histoire». Després, ja en el cos de l'obra, Riché exposa totes les etapes de la seva prodigiosa carrera que el dugueren a ésser estudiant a Vic, amic de la família imperial alemanya, mestre a Reims, abat de Bobbio, arquebisbe de Reims i de Ravenna, fins a arribar, l'any 999, a ésser bisbe de Roma. L'últim capítol porta el títol de «Qui est Gerbert?». Val la pena de copiar la resposta que l'autor dóna a aquesta pregunta en l'últim paràgraf de l'obra: «Ami des rois et des empereurs, des princes de l'Église et des saints, Gerbert ne fut ni un héros ni un saint. Cet homme intelligent, actif et ambitieux sut exploiter ses dons intellectuels et toutes les circonstances d'une riche carrière pour s'imposer aux hommes de son temps. Admiré par les uns, redouté et détesté par d'autres, il ne pouvait laisser personne indifférent. Mille ans après, il continue à étonner ceux qui s'intéressent à lui» (p. 255).

En el seu estudi, Riché exhaureix la documentació coneguda de l'època, especialment el preciós registre de la correspondència del biografiat, el qual és freqüentment citat en traducció francesa tot al llarg del text, a fi de fer-lo més viu i interessant. Al final, el volum porta un annex amb un assaig de reconstrucció de la biblioteca personal de Gerbert fet a partir de l'esmentada correspondència i dels manuscrits originals que es conserven a Bamberg. Després ve una cronologia, que va de l'any 945-950, data probable del seu naixement, fins a l'any 1648, quan hom obrí la seva tomba col·locada prop de la segona columna de la dreta de la nau central de Sant Joan del Laterà, on encara es conserva la inscripció funerària. En acabar, també hi ha una extensa bibliografia, il·lustracions fotogràfiques d'objectes i de manuscrits de l'època; alguns mapes i plànols, genealogies de les grans famílies nobles amb les quals Gerbert tingué relació, i els índexs. La lectura d'aquesta preciosa biografia pot servir molt bé per a ambientar i conèixer l'època en què els nostres comtats de la Marca Hispànica, ara fa mil anys, esdevingueren independents del regne franc.

Miquel S. Gros i Pujol

R. ROCA-PUIG; *L'epiclesi primera a l'Anàfora de Barcelona: P. Barc. Inv. n° 155a, lín. 2-7*, Barcelona 1987.

El Dr. Ramon Roca-Puig novament ha delectat els seus amics lliurant-los, com a felicitació nadalenca, l'edició i estudi d'un nou passatge de l'Anàfora de Barcelona. Com totes les antigues anàfores alexandrines, aquesta també té una epiclesi prèvia a la consagració, en el lloc que el cànon romà porta el «Quam oblationem». El text, unes cinc ratlles del paper, és una petició al Pare a fi que envii l'Esperit Sant sobre el pa i el vi i els converteixi en el cos i en la sang de Jesucrist. Una característica del text és que es presenta molt desenvolupat, perquè l'Esperit Sant rep el nom de Paràclit, ha de davallar «dels cels sants», i la sang de Crist és la «de la nova aliança». L'edició d'aquest nou passatge de l'anàfora confirma la intuïció de Sebastià Janeras —Cf. *L'original grec del fragment copte de Lovaina núm. 27 en l'Anàfora de Barcelona*, dins *Miscel·lània Litúrgica Catalana* 3 (1984) 13-25— que som davant la versió original grega dels fragments d'anàfora copta del segle VI paper Louven Cop. 27, dada admesa per l'autor en la p. 7. L'edició d'aquesta nova part del text, però, crea una nova problemàtica per a la datació de l'anàfora, a la qual hom, fins ara, havia assignat una alta antiguitat, i fins i tot es deia que potser podria ésser anterior a l'any 300. La primera part de l'anàfora certament es presenta força arcaica, però, d'acord amb el que se sap pels textos paral·lels de les altres anàfores orientals i especialment de les alexandrines, la versió de la primera epiclesi ací publicada difícilment pot ésser anterior a mitjan segle IV, i cal posar-la en el context de les recerques teològiques entorn de la persona i l'acció de l'Esperit Sant en l'Església que portaran a completar l'antic símbol de Nicea en el Concili de Constantinoble de l'any 381. Tindríem, doncs, que el text primitiu, almenys en aquesta primera epiclesi, en la segona meitat del segle IV hauria estat refós i posat al dia. Aquesta datació, per altra banda, concorda amb el fet que l'anàfora ja porti el «Sanctus», i que el volum en paper on es troba, segons l'autoritzada opinió d'E.-A. Lowe, també pertany a la segona meitat del segle IV —Cf. *Codices Latini Antiquiores. Supplement*, Oxford 1971, núm. 1782—.

L'edició del text és molt acurada i porta reproducció fotogràfica del fragment publicat. Tots els liturgistes agrairan al Dr. Roca-Puig aquest nou pas en l'edició d'un text de tanta importància per a la coneixença de l'antiga tradició litúrgica alexandrina.

Miquel S. Gros i Pujol

V. SAXER, *Les rites de l'initiation chrétienne du IIe au VIe siècle. Esquisse historique et signification d'après leurs principaux témoins*, (Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 7), Spoleto 1988.

Sempre és d'agrar que periòdicament apareguin obres de síntesi sobre

els més importants ritus litúrgics de l'Església, llur història i llur contingut teològic. Aquesta mena de volums tenen l'avantatge de fer repassar al lector tot el que més o menys ja sabia i, sobretot quan són ben fets com és el que ací presentem, l'ajuden a endinsar-se en el tema i àdhuc li permeten de fer una relectura de textos prou coneguts. Víctor Saxer, director de l'Institut d'Arqueologia Cristiana de Roma, autor de valuosos estudis sobre el culte a Maria Magdalena i la vida litúrgica i quotidiana a Cartago a mitjan segle III, en aquest extens volum de gairebé 700 pàgines presenta, cronològicament, tots els textos patrístics, canònics i litúrgics cristians del segle II-VII referents als ritus baptismals, els comenta i guia el lector per l'intricat camí que va del baptisme d'adults, precedit d'un llarg catecumenat i acomplert en nombroses etapes, fins a l'aparició dels primers rituals baptismals reduïts a una sola sessió. La causa d'aquesta evolució és evidentment la progressiva desaparició del baptisme d'adults com a ritu normal i l'augment del baptisme d'infants, a mesura que la societat romana es cristianitzava. L'anàlisi és feta pràcticament sobre textos de tota l'Església, tant la d'Orient com la d'Occident, i això li dóna un valor peculiar, perquè permet al lector de tenir una visió de conjunt que cap altra obra sobre el tema no podia dar-li. Queden, és clar, punts obscurs, i sorprèn, per exemple, que en aquesta obra no s'esmenti la hipòtesi recentment llançada pel professor Beatrice que a l'Àsia Menor i en les esglésies del nord d'Itàlia, de la Gàl·lia i d'Hispania, en els segles II-III, seguint el text de Jn 13,1-18, el ritu de rentar els peus als catecúmens era considerat element essencial i imprescindible del baptisme —Cf. *RCatT* XI (1986) 466—. És possible que l'autor no accepti aquesta hipòtesi, però ens sembla que àdhuc en aquest cas n'havia de parlar. Això, evidentment, no treu cap valor a aquest preciós volum, al qual hauran de recórrer tots els qui s'interessin per conèixer la història i el significat dels ritus baptismals que celebrem en les nostres esglésies cristianes.

Miquel S. Gros i Pujol

J. DUBOIS-G. RENAUD, *Le Martyrologe d'Adon, ses deux familles, ses trois recensions. Texte et commentaire*, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1984.

Ni els editors, professor a l'«École Pratique des Hautes Études» i membre de l'«Institut de Recherches et d'Histoire des Textes», respectivament, ni el text que publiquen no necessiten cap presentació, perquè són prou coneguts. Calia, no obstant això, aquesta nova edició del Martirologi d'Adó, perquè l'any 1908 Henri Quentin demostrà que de l'obra ens n'han arribat manuscrits pertanyents a dues famílies i que n'havien existit tres recensions. A més, les antigues edicions no tenien present tota aquesta complexa problemàtica de transmissió del text i el presentaven com si sempre hagués estat uniforme. Adó fou monjo de l'abadia de Ferrières-en-Gâti-

nais i de Prüm, i arquebisbe de Viena del Delfinat de l'any 860 al 875. La primera recensió del martirologi, Adó l'havia escrita a Lió entre 850-860. No n'ha arribat cap manuscrit, però fou utilitzada per Usuard de Saint-Germain en la redacció del seu martirologi. La segona recensió fou feta a Viena mateix, després de l'any 860, i la tercera és una revisió de la segona, en la qual Adó o algun dels seus col·laboradors afegí nombrosos sants propis d'aquest bisbat. Tot això ha estat tingut present en la nova edició, amb un sistema tipogràfic tal que en cada passatge el lector pot discernir fàcilment el que és comú a les tres recensions i les peculiaritats de cada una d'elles. El martirologi és l'obra més cèlebre d'Adó i s'estengué ràpidament per les esglésies de l'Imperi Carolingi, entre elles les dels bisbats catalans, on fou usat del segle IX al XIII. En la seva composició, Adó hi emprà els martirologis anteriors de Beda i de Florus de Lió, i el seu èxit pot explicar-se perquè és una col·lecció de vides breus de sants i de màrtirs, semblant als menologis grecs, que converteix la seva lectura en una font molt notable de notícies hagiogràfiques, encara que moltes d'aquestes siguin llegendàries.

Miquel S. Gros i Pujol

Segni e riti nella chiesa altomedievale occidentale. 11-17 aprile 1985, 2 vols. (Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 33), Spoleto 1987.

En aquests dos volums que en conjunt tenen gairebé unes mil pàgines, el «Centro» de Spoleto, amb la rapidesa acostumada, publica les actes de la trenta-tresena «Settimana di Studio», tinguda els dies 11-17 d'abril de 1985. És la primera vegada que el centre dedica la seva reunió anual d'investigadors únicament a la litúrgia, senyal inequívoc que el culte cristià, com a manifestació cultural, comença a tenir el lloc que li correspon. Els temes tractats foren múltiples i, com de costum, les conferències foren assignades als millors especialistes de cada un d'ells. Així R. Elze tractà dels ritus de la consagració reial, C. Colafemmina del pas del ritual judaïc al cristià, V. Saxer dels ritus de la iniciació cristiana, R.-E. Reynolds dels ritus de les reunions sinodals i conciliars i dels de reconciliació de penitents, mentre que els ritus pròpiament baptismals foren comentats per J.-P. Bouhot i A. Angenendt. Tot l'inherent a l'ús de l'aigua beneïda i els ritus penitencials fou exposat per H. Schneider i R. Kottje, respectivament, i l'eucaristia, en tots els seus aspectes històrics, teològics i arqueològics, foren objecte de les dissertacions de G. Picasso, P.-M. Gy, A.-A. Haussling, N.-K. Rasmussen —mort, en plena joventut, ara fa un any— i C. Heitz, un dels millors experts en arquitectura carolíngia. R. Grégoire tractà de l'orde sagrat; O. Engels dels signes episcopals externs, G. Constable dels ritus específics dels monjos, M. Rouche del pas del matrimoni pagà al cristià i P.-A. Février dels ritus funeraris cristians. Aquesta senzilla enumera-

ció dels professors que participaren en la Setmana de Spoleto i dels temes que hi desenvoluparen mostra la riquesa dels dos volums, els quals, a més, són enriquits amb nombroses reproduccions fotogràfiques. El lector hi trobarà tots aquests temes posats al dia, amb l'última bibliografia de cada un d'ells i amb preciosos suggerències per a fer avançar les recerques litúrgiques.

Miquel S. Gros i Pujol

J.-M. BEERS, *A Commentary on the Cistercian Hymnal: Explanatio super hymnos quibus utitur ordo cisterciensis* (Henry Bradshaw Society 102), Suffolk 1982.

Els més antics comentaris medievals dels himners són del segle XII i tenen la finalitat pràctica d'instruir els novicis i els clergues joves en la lectura i interpretació d'aquesta mena de peces poètiques en les quals moltes vegades els autors utilitzen vocables fora de l'ús comú. L'obra que ací presentem conté un d'aquests comentaris i és la tesi doctoral presentada per l'autor a la Catholic University of America, l'any 1978. El text només es troba en el manuscrit Troyes, Bib. Mun., Ms.658 ff. 147-148^v. Procedeix de l'abadia de Clairvaux —porta l'ex-libris «Liber Sancte Marie Clarevallis»—, és de principis del segle XIII, i no duu nom d'autor. Per les característiques paleogràfiques, especialment les inicials, es veu clar que ha estat copiat a la mateixa abadia de Clairvaux. En la introducció, breu però molt reeixida, l'autor tracta de la problemàtica creada entorn de l'ús dels himnes en els llibres litúrgics de la reforma cistercenca, estudia detalladament el manuscrit en tots els seus aspectes, i explica les normes d'edició. Després segueix el text de l'«Explanatio», el qual conté 52 himnes. El comentari és força literal, empra alguns textos bíblics per a explicitar el contingut teològic i espiritual dels himnes. En l'aspecte extern es presenta com els antics comentaris bíblics, seguint d'un a un els versets dels himnes i repetint enmig de les glosses els mots i frases més importants. El volum forma part de la prestigiosa col·lecció de textos litúrgics publicada per la «Henry Bradshaw Society» i en conserva el format, la presentació general i les normes d'edició.

Miquel S. Gros i Pujol

F.-E. WARREN, *The Liturgy and Ritual of the Celtic Church* (Studies in Celtic History 9), Suffolk, The Boydell Press, 1987.

L'obra del professor Warren, publicada per primera vegada l'any 1881, continua essent encara l'única síntesi vàlida sobre els antics ritus litúrgics cèltics. S'havia fet introbable, i això explica que amb molt d'encert la

«Boydell Press» n'hagi fet una reedició en anastàtica. Warren (1842-1930), membre del St. John's College d'Oxford, és un dels més importants liturgistes anglesos i destacà en fer magnífiques edicions d'antics manuscrits litúrgics tals com el Missal de Leofric i l'Antifoner de Bangor. En l'estudi de l'antiga litúrgia cèltica res no escapà a la seva prodigiosa erudició. L'obra és dividida en tres grans capítols, on detalladament es parla de l'antiga Església cèltica, dels seus trets monàstics, de la seva ortodòxia, de les seves relacions amb Roma i amb les altres Esglésies occidentals, dels edificis i objectes de culte i de tots els ritus litúrgics que s'hi celebraven. El material litúrgic que se n'ha conservat és força reduït, i això li permeté de posar al final del volum una bona selecció dels textos més significatius. Les dues edicions de l'obra són separades per més d'un segle —1881-1987—, cosa que ha obligat els editors a fer-la precedir d'una extensa monografia on es resumeixen les noves descobertes i aportacions sobre el tema, i d'una bibliografia pràcticament exhaustiva, ambdues signades per la professora Jane Stevenson. Al davant, el volum també duu un breu pròleg on el professor Henry Chadwick traça una curta biografia de l'autor, es justifica la reedició i es presenten els complements que hom hi ha fet.

Miquel S. Gros i Pujol

B.-J. MUIR, *A Pre-Conquest English Prayer-Book (BL MSS Cotton Galba A.xiv amb Nero A.ii (ff. 3-13) (Henry Bradshaw Society 103), Suffolk 1988.*

La prestigiosa col·lecció de la Henry Bradshaw Society acaba d'enriquir-se amb un nou volum. Conté l'edició crítica d'un manuscrit ara dividit en els volums Cotton Galba A.xiv i Nero A.ii (ff.3-13), ambdós a la British Library. Fou escrit abans de l'any 1040, segurament a Winchester i per a ús del St. Mary's Convent. És un llibre de pregàries per a l'ús privat, de dimensions força reduïdes —13,8 x 10,3 cm.—, i fou molt danyat pel foc que l'any 1731 cremà parcialment la biblioteca de l'Ashburnham House. Conté un calendari, regles de còmput, himnes, textos apòcrifs —la lletra de Jesucrist al rei Abgar d'Edessa—, col·lectes tretes dels sacramentaris, lletanies i nombroses pregàries de tipus privat, algunes d'elles escrites en anglès antic, tot dividit en 104 unitats. L'autor és professor a la Universitat de Melbourne, i l'edició és, seguint les normes de la fundació que l'ha patrocinada, excel·lent en tots els seus aspectes. Al final compta amb l'índex de tots els *incipit*, de referències bíbliques, i dels textos segons llur tipologia. A més, també hi ha la reproducció fotogràfica de vuit pàgines del manuscrit, dues d'elles amb textos que duen notació anglo-saxona.

Miquel S. Gros i Pujol

Ms. 405 (già codex Arretinus VI, 3), Arezzo, Edicions de la «Biblioteca della Città di Arezzo», 1987.

Aquest manuscrit és prou conegut pels patròlegs i els liturgistes per a no necessitar cap presentació. Només cal recordar que és l'únic testimoni que tenim, encara que per desgràcia parcial, d'obres tan importants com són les catequesis bíbliques anomenades «Tractatus Mysteriorum» i del «Liber Hymnorum» d'Hilari de Poitiers, i del cèlebre «Itinerarium» d'Egèria, la monja gallega que en l'últim quart del segle IV visità els llocs sants de Palestina, d'Egipte, del Sinaí i de Síria, obra cabdal, entre altres coses, per a la coneixença de la litúrgia hagiopolita.

L'exemplar fou copiat en el segle XI en lletra minúscula benaventana, només té 37 folis, procedeix de l'Abadia de Montecassino, i ha estat editat repetidament. Faltava, però, una edició fotogràfica que el posés a la consulta fàcil dels investigadors, i la «Biblioteca della Città d'Arezzo», on ara actualment es conserva, n'ha oferta una en ocasió del primer «Convegno Internazionale sulla Peregrinatio Egeriae» celebrat a l'esmentada ciutat els dies 23-25 d'octubre de 1987. En les despeses han col·laborat diferents entitats d'Arezzo, les quals amb això s'han fet dignes de l'agraïment dels patròlegs, dels liturgistes i dels paleògrafs.

Miquel S. Gros i Pujol

R. AMIET, *Missale Augustanum. Édition synthétique de 22 missels du diocèse d'Aoste. XIe-XVIe siècles*, 2 vols. (Monumenta Liturgica Ecclesiae Augustanae VIII-IX), Aoste 1986.

El professor Amiet, en aquests dos volums, presenta un nou sistema d'edició global de textos litúrgics que, a la nostra coneixença, fins ara no s'havia fet. Com diu el subtítol, es tracta d'una edició simultània dels vint-i-dos missals fins ara identificats del bisbat d'Aosta, al nord d'Itàlia. De la catedral procedeixen set manuscrits, de la col·legiata de Saint-Ours vuit, i de les parròquies del bisbat els altres set. El més antic ve de la catedral. S'anomena Missal de Brusson i pertany al final del segle XI. Tres són del segle XII, mentre que la resta ja pertany als segles XIV-XVI. Els manuscrits ara es troben en les biblioteques eclesiàstiques i civils d'Aosta, en les biblioteques nacionals de París i de Torí, a la Biblioteca Apostòlica Vaticana, a la del Capítol de Vercelli i en la col·lecció de la baronesa Accusani di Retorto, a Torí. Davant aquesta gran quantitat de testimonis del missal d'Aosta, l'autor, després de descriure molt bé els manuscrits, ha optat per oferir als lectors unes taules sinòptiques dels conjunts de peces —n'hi ha 723— de cada un dels manuscrits i l'edició conjunta dels *incipit* de cada missa, amb referències als manuscrits en què es troben i a les fonts prou conegudes de l'«Antiphonale Missarum Sextuplex» del P. Hesbert, dels sacramentaris i altres llibres litúrgics romans i ambrosians ja coneguts. En

les lectures hi ha també la referència bíblica exacta. Les peces pròpies són transcrits íntegrament. En total hi ha 6345 peces. D'aquesta manera el professor Amiet ha aconseguit de donar tots els textos d'aquests vint-i-dos manuscrits als investigadors d'una manera clara, precisa i entenedora. Ell mateix, també, en la introducció ja analitza tots aquests materials i estudia la progressiva evolució, especialment en el santoral, de tots aquests missals. Al final del segon volum hi ha els extensos índexs dels *incipit* i una bona selecció de reproduccions fotogràfiques, que permeten de controlar les característiques paleogràfiques de cada un dels manuscrits editats conjuntament. Tots dos volums són molt ben editats i formen part dels «Monumenta Liturgica Ecclesiae Augustanae» publicats pels Arxius Històrics Regionals d'Aosta. En aquesta valuosa col·lecció, R. Amiet i L. Colliard ja hi han publicat el catàleg de tots els manuscrits litúrgics del bisbat d'Aosta, l'ordinari de la catedral i tots els processoners. Aosta té el rar privilegi d'ésser el primer bisbat europeu que aviat tindrà tots els seus manuscrits litúrgics publicats en excel·lents edicions crítiques.

Miquel S. Gros i Pujol

M.-C. VILLALÓN, *Mérida visigoda. La escultura arquitectónica y litúrgica* (Colección Roso de Luna 2), Badajoz. Diputación Provincial de Badajoz, 1985.

Tots els que visiten Mèrida queden meravellats dels nombrosos fragments de marbre amb relleus d'època visigoda que encara ornamenten edificis públics —la cisterna de l'Alcazaba— o es troben en les col·leccions del seu Museu Arqueològic. Són restes del ric i esplendorós passat de l'antiga metròpoli de la Lusitània, que permetran de refer part de l'ornamentació de les basíliques on es desenvolupà el culte cristià. L'estudi global de tots aquests materials encara no havia estat fet, i és el mèrit d'aquesta valuosa obra d'haver-ho intentat, amb resultats molt positius. L'autora l'inicia amb un capítol breu però molt complet sobre el context històric en què tots aquests relleus foren fets i utilitzats. Com és lògic, hi parla dels bisbes Paulus (530-560), metge d'ofici, i Mazona (573-606), que s'enfrontà amb Leovigild, personatges de primera importància en la història de la ciutat. Després ve l'inventari detallat de tots aquests materials, posats en ordre d'acord amb la seva tipologia, i l'estudi de cada grup de peces, amb l'objectiu d'interpretar-ne la funcionalitat. Acabat, l'estudi iconogràfic dels temes que contenen i un intent de refer la topografia de les antigues construccions civils i eclesiàstiques de la Mèrida visigoda. Al final hi ha les conclusions, mapes i plànols, la bibliografia, l'índex de peces i 436 fotografies, cosa que converteix el volum en un autèntic arsenal de materials per a ulteriors estudis que alhora permetran d'interpretar els textos i rúbriques dels antics llibres de la litúrgia hispana. Caldria fer quelcom de semblant amb els materials de tradició visigoda fins ara identificats en

altres ciutats, especialment en els nombrosos que hi ha a Toledo. Llavors els arqueòlegs i els liturgistes tindrien a mà uns materials fins ara de difícil coneixença i accés. L'edició és molt ben feta en tots els seus aspectes, àdhuc en els de la presentació externa.

Miquel S. Gros i Pujol

G. PHILIPPART, *Les Légendiers latins et autres manuscrits hagiographiques*. Typologie des sources du Moyen Âge occidental. Mise à jour du fascicule nn. 24-25, Turnhout, Brepols, 1985.

L'any 1977, el professor Guy Philippart publicà un preciós volum sobre els antics llegendaris llatins, en la prestigiosa col·lecció sobre la tipologia de les fonts medievals que la Universitat Catòlica de Lovaina edita, sota la direcció del professor L. Genicot. El petit fascicle de només 40 pàgines és un complement que posa al dia el contingut d'aquest volum. Els llegendaris o reculls de vida de sants, no necessàriament recopilats per a ésser utilitzats en el culte sinó més aviat per a lectura espiritual de monjos i clergues, i també per a la predicació, continuen encara essent una de les seccions de literatura llatina medieval menys estudiades i conegudes. Els més antics volums que es coneixen d'aquesta mena de reculls són de mitjan segle VIII, i gran part dels seus textos han estat inventariats en els dos volums de la «Bibliotheca Hagiographica Latina» publicats pels Bollandistes en els anys 1898-1901. Molts d'ells també han estat ja publicats en els volums de les «Acta Sanctorum» o en la revista «Analecta Bollandiana». Manca, però, encara traçar la història d'aquests reculls, identificar quan, on i per qui foren fets, com també la seva mútua interdependència i evolució fins a arribar als grans llegendaris dels segles XIV-XV. En aquest opuscle l'autor només completa el primer volum i posa la seva bibliografia al dia, afegint-hi també alguns estudis que se li havien fet escàpols. Entre aquests últims hi ha l'edició dels *incipit* del leccionari de l'ofici procedent del monestir de Sant Miquel de Cuixà, ara perdut, feta per Mn. Pere Pujol i Tubau, de la Seu d'Urgell, en el volum 6 del Butlletí de la Biblioteca de Catalunya, corresponent als anys 1920-1922.

Miquel S. Gros i Pujol

P. VILLALBA, *The Historical Method of Flavius Josephus* (Arbeiten zur Literatur und Geschichte des Hellenistischen Judentums 19), Leiden, Brill, 1986.

En la presentació de l'obra, l'autor, amb molta claredat i precisió, exposa l'objectiu principal del seu estudi, que no és altre que intentar saber com Flavi Josep escriví la seva obra històrica, el mètode històric que em-

prà en la interpretació dels documents que tingué a mà i els fets que visqué personalment, i com interpretà la intervenció directa de Déu en els esdeveniments humans, especialment en la caiguda i destrucció de Jerusalem, fet transcendental per al seu poble. Flavi Josep escriu abans que tot, ens diu l'autor, una mena d'història intel·lectual on raona i fonamenta les seves interpretacions i descriu els personatges amb els seus trets psicològics fonamentals, cosa que s'endevina especialment en els discursos que els fa pronunciar i que li permeten d'oferir al lector una història viva i molt encarnada amb la realitat del moment. A més, com els historiadors del seu temps, Flavi Josep cerca d'arribar a conclusions de tipus ètic tretes de la gran lliçó que la història ofereix als homes. En resum, com diu l'autor, per a Flavi Josep, «és evident que Déu és el governant del poble d'Israel, però amb un govern sense esperança perdurable» per al poble jueu, «ja que el mateix Déu l'abandonà i es passà a les files romanes, símbol d'un ordre nou en el món» (pàg. X). És segurament l'única solució que podia semblar vàlida a Flavi Josep, un jueu providencialista i força religiós que ja vivia plenament inserit en la problemàtica i cultura de l'imperi romà.

Aquest volum és una revisió de la tesi que l'autor presentà a la Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Grega, l'any 1981. El text original és en català, però en aquest volum se n'ofereix una versió anglesa realitzada per John Mattheus, professor d'anglès a la Universitat Autònoma. Com indica l'autor, aquest és segurament el primer estudi sobre Flavi Josep que s'ha portat a terme a Catalunya, terra on les seves obres per primera vegada foren traduïdes a una llengua romànica. Tant de bo que aquest volum provoqui l'aparició de nous estudis sobre les obres d'aquest mestre que d'una manera o altra han d'ésser considerades models de la nostra historiografia des de l'edat mitjana.

Miquel S. Gros i Pujol

A. BACH, *Col·lecció diplomàtica del Monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del Comtat de Barcelona (segles X-XV)*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Servei d'Arxius, 1987.

La canònica agustiniana de Santa Maria de Solsona, organitzada com a comunitat canonical sota la regla de sant Agustí en les últimes dècades del segle XI, adquirir un patrimoni tan extens que fou una de les causes per les quals al final del segle XVI el rei Felip II determinà d'erigir-la en seu episcopal. Entre aquestes propietats n'hi havia moltes de situades al comtat de Barcelona, en concret al Penedès, al Garraf, al Baix Llobregat, al Vallès, al Barcelonès i a la mateixa ciutat de Barcelona. Els títols acreditatius de totes aquestes propietats, sortosament, encara es conserven a l'arxiu de la catedral de Solsona, i la seva publicació i estudi és el motiu d'aquest volum. En total hi ha 137 documents, molts d'ells originals i altres identifi-

cats en còpies posteriors, especialment en els cartularis. Del segle X només n'hi ha un, datat l'any 955. Del segle XI n'hi ha 26, i del segle XII 53. Els altres ja pertanyen als segles XIII-XV. L'edició dels textos és molt ben feta i entenedora, i va precedida d'un estudi on es parla de la tipologia dels documents, de les àrees geogràfiques on pertanyen i de les implicacions econòmiques i socials que deixen entreveure. Al final també porta un índex de topònims i d'antroponímics. És d'esperar que l'autor, l'actual arxiver diocesà de Solsona, no tardarà a publicar volums semblants amb la documentació solsonenca pertanyent a les altres comarques catalanes.

Miquel S. Gros i Pujol

Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional [de Madrid]: XI (5700 a 7000), Madrid, Ministerio de Cultura. Dirección General del Libro y Bibliotecas, 1987.

El fons de manuscrits de la Biblioteca Nacional de Madrid, si bé no ha estat atès i enriquit constantment per les autoritats estatals com, per exemple, els de la Bibliothèque Nationale de París i de la British Library, ara ha arribat a la respectable xifra de 30.000 volums. Passats els primers temps en què Felip V, el seu fundador, n'adquirí molts, no serà fins a les desamortitzacions dels anys 1836 i 1868 que el seu fons creixerà considerablement. Cal no oblidar que gran part dels seus millors manuscrits en minúscula visigòtica dels segles IX-XII procedeixen de la catedral de Toledo i que hi entraren durant la primera república. En una de les coses, però, que més destaca la Biblioteca Nacional és en la rapidesa amb què publica el catàleg general d'aquest fons. En el volum que ací presentem, redactat sota la direcció de Gregorio de Andrés Martínez, hom en descriu 1300, que van del número 5700 al 7000. Les notícies són breus però suficients, perquè no hi manca res del referent al seu contingut ni a les seves característiques externes. Les notícies porten també la bibliografia específica de cada peça. Gran part dels manuscrits descrits en aquest volum pertanyen als segles XVI-XIX, i hi dominen els de contingut històric —hi ha moltes col·leccions de «papeles varios»—, i els de temàtica religiosa en els seus múltiples aspectes. El més antic és el MS.6129, que conté una miscel·lània patristica on hi ha part de l'epistolari de sant Jeroni. És escrit en minúscula visigòtica, pertany al segle XI i procedeix del monestir de San Millán de la Cogolla. En antiguitat vénen després el MS.5780 que duu el «De Incarnatione libri septem» de Cassià de Marsella, i el MS.6367 que conté el «Decretum» de Burchard de Worms. Ambdós són del segle XII, i el segon també és escrit en minúscula visigòtica, l'any 1105. Aquest manuscrit és palimpsest —té en l'escriptura inferior un oracional hispànic gairebé del tot esborrat— procedeix del convent de San Vicente de Plasencia, i fou regalat per Joan Bautista de Cardona, bisbe de Vic, al rei Felip II. A aquest mateix segle pertanyen els MS.6528 que conté l'«Ars grammatica» de Pris-

cià, i el MS.6687, que és una còpia del «Tractatus de comprobatione sextae aetatis» de Julià de Toledo. Alguns del segle XVI contenen obres d'Antoni Agustín, arquebisbe de Tarragona. Són els volums MSS.5754, 5755 i 6142 entre altres. Els textos en català són més aviat pocs. Entre ells destaca el MS.6291 que conté el «Libre de vicis e de virtuts» de Llorenç Gàl·lic. És del segle XIV i havia pertangut al canonge osonenc Jaume Ripoll i Vilamajor. En acabar aquesta breu notícia, també cal fer esment dels MSS.6228 i 6399, ambdós del segle XV, perquè, respectivament, conserven una traducció castellana del «Llibre de les Dones» de Francesc Eiximenis, i un inventari de la biblioteca del papa Benet XIII, fet a Avinyó l'any 1407.

Miquel S. Gros i Pujol

Antigüedad y Cristianismo III: los Visigodos. Historia y civilización (Fundación Pastor de Estudios Clásicos), Murcia, Universidad de Murcia, 1986.

Els dies 21-25 d'octubre de 1985, tingué lloc a Madrid, a Toledo i a Alcalà d'Henares la «Semana Internacional de Estudios Visigóticos». Hi participaren especialistes peninsulars i de les més importants universitats europees i nord-americanes, i els temes foren dividits en aquestes quatre grans àrees: història, societats i religiositat; filologia i literatura; arqueologia i art; paleografia i codicologia. Amb una rapidesa poc usual, la Càtedra d'Història Antiga de la Universitat de Múrcia ha posat en les mans dels lectors les actes d'aquesta importantíssima setmana, en les quals figuren unes quaranta comunicacions. Moltes d'elles toquen punts d'història eclesiàstica d'una manera molt suggestiva, i en la impossibilitat d'esmentar-les totes, i amb el perill d'ésser injustos, només citem aquests estudis: G. FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, *Wulfila y el Sínodo de Constantinopla del año 360*; B. SAITTA, *I visigotici nella visione storica di Gregorio de Tours*; C. GODOY-J. VILELLA, *De la Fides gothica a la Ortodoxia nicena. Inicio de la teología política visigótica*; J.-I. ALONSO CAMPOS, *Sunna, Masona y Neopopis. Las luchas religiosas durante la dinastía de Leovigildo*; A. GONZÁLEZ BLANCO, *El decreto de Gundemaro y la historia del siglo VII*; P.-C. DÍAZ MARTÍNEZ, *Comunidades monásticas y comunidades campesinas en la España visigoda*; J. ORLANDIS, *Abades y concilios en la Hispania visigótica*; A. LINAGE CONDE, *El monacato visigodo. Hacia la benedictización*.

En la secció de filologia i de literatura, moltes comunicacions tracten la persona i l'obra literària d'Isidor de Sevilla, i en la d'arqueologia i art hi ha un estudi del professor Pere de Palol sobre l'estat de les excavacions fetes en el conjunt del Bovalar, prop Fraga, on també s'estudien detalls d'economia i de demografia del grup humà que hi visqué fins a l'ocupació

àrab. Aquest preciós volum de 558 pàgines presenta un veritable replantejament de molts dels aspectes culturals, polítics i religiosos de l'antic regne visigòtic d'Hispania.

Miquel S. Gros i Pujol

T. ALSINA-G. DEL OLMO. *El diwán de Yosef ibn Saddig* (Orientalia Barcinonensia 4), Sabadell, Editorial AUSA, 1987.

Yosef ibn Saddiq nasqué entorn de l'any 1075 i visqué molts anys a Còrdova, on morí en l'any 1149. Havia estudiat a l'escola talmúdica de Lucena, on adquirí grans coneixements en filosofia, teologia i literatura talmúdica. Alhora fou un poeta de gran talent. Jueu piadós i convençut, sofrí molt en la persecució dels almohades, sense, però, renunciar a la seva fe. La seva obra poètica coneguda no és gaire extensa, i fins ara només hom ha pogut identificar-ne trenta-sis poemes, molts dels quals aparegueren en la *Geniza* del Caire. Conreà la poesia de lloança, l'amorosa, la poesia sagrada, l'elegíaca i el poema burlesc. En la traducció castellana els editors han utilitzat l'edició crítica de Y. David publicada l'any 1982. El volum s'inicia amb una extensa introducció, on els traductors parlen de tot el que se sap del gran poeta andalusí, estudien els gèneres poètics que emprà i esmenten tots els manuscrits que ens han conservat les seves obres. Després venen les trenta-sis composicions poètiques amb moltes notes aclaratòries, un apèndix dedicat expressament a l'estudi d'alguns aspectes formals i temàtics d'aquest *corpus* poètic, i una extensa bibliografia. Al final també hi ha reproducció fotogràfica d'algun dels manuscrits hebraics utilitzats en l'edició crítica de l'esmentat Y. David. L'Editorial AUSA de Sabadell, amb aquest quart volum de la col·lecció «Orientalia Barcinonensia» ha fet un nou servei als aimants i investigadors de la literatura medieval hispànica en hebreu.

Miquel S. Gros i Pujol

P. DE BOFARULL, *Los Condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los Reyes de España, considerados como soberanos independientes de su Marca*, 2 vols. Edició facsímil publicada l'any 1988 per la Fundació Comte de Barcelona, Barcelona 1986.

La Fundació Comte de Barcelona, constituïda pel periòdic «La Vanguardia», ha iniciat les activitats culturals, molt encertadament, amb la publicació en anastàtica d'aquesta valuosa obra de Pròsper de Bofarull (Reus 1777-Barcelona 1859), l'historiador dels nostres orígens històrics que assolí de donar al públic la primera síntesi seriosa i en molts aspectes encara vàlida de les arrels de la casa comtal de Barcelona. Això sembla un bon au-

guri, i l'esmentada fundació mereixerà l'elogi de tots els estudiosos. És cert que l'obra de Bofarull gairebé tan sols és feta amb documents de l'Arxiu Reial de Barcelona, del qual era arxiver, i dels arxius del monestir de Ripoll —cremat l'any 1835— i del capítol de Vic, que li proporcionaren el P. Roc d'Olzinelles i el canonge osonenc Jaume Ripoll i Vilamajor, i que en alguns punts ha estat superada per l'eminent historiador Ramon d'Abadal i de Vinyals. Això, però, no li treu cap valor, i continua essent un clàssic de consulta imprescindible per als medievalistes, per la riquesa de documents que esmenta i que fins i tot de vegades publica íntegrament. L'obra sortí de la impremta l'any 1836, i seria força interessant de saber la influència que ha tingut en el procés de la recuperació de la consciència nacional de Catalunya. No debades Bofarull, en l'extens títol del volum, remarca que els comtes de Barcelona, des de Guifré I fins a Ferran II el Catòlic, són considerats i estudiats com a «soberanos independientes de su Marca». Hom ha afegit al primer volum de l'obra un pròleg signat pel Dr. Frederic Udina i Martorell on es traça una breu biografia de Pròsper de Bofarull i es parla de la influència que aquesta obra ha tingut en la historiografia catalana posterior. Tots dos volums conserven el format original, i la seva reedició ha estat patrocinada econòmicament per Banca Catalana, en la seva segona etapa, un altre bon presagi per als investigadors.

Miquel S. Gros i Pujol

J.-M. MILLÀS I VALLICROSA, *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia* (Cròniques catalanes), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1987.

Aquesta obra, com algunes altres publicades per l'Institut d'Estudis Catalans, té una llarga i accidentada història, paral·lela a la de les vicissituds per les quals l'Institut ha passat en els seus cinquanta anys darrers. Forma part dels projectes establerts l'any 1922, i fou encomanada a l'aleshores jove arabista-hebraïsta Josep M. Millàs i Vallicrosa, el qual tot seguit es posà a la feina treballant en les grans biblioteques peninsulars i del nord d'Àfrica. L'any 1936, en iniciar-se la guerra civil, hom ja n'havia imprès 136 pàgines, que contenen les 131 primeres cèdules o textos, ordenats cronològicament, els quals arriben fins a l'any 684. L'edició fou patrocinada per la Institució Patxot, que tant col·laborà en el foment de la recerca científica. En el projecte, els textos havien d'arribar fins a l'any 1009, quan el califat de Còrdova es desintegrà. La guerra i la situació anormal de la postguerra, amb el segrest de tots els materials de l'Institut, no recuperats fins a l'any 1978, impediren que l'autor pogués completar-la i que els investigadors poguessin tenir a mà la part ja impresa, tret d'alguns membres de l'Institut que, a temps, reberen els quaderns encara no relligats. Ara, gràcies a Déu, l'Institut ja gaudeix de llibertat, i per això ha encarregat a un dels seus membres, el Dr. Joan Vernet, professor de la Universitat de

Barcelona, de presentar-la al públic, encara que hagi quedat incompleta. El Dr. Vernet, en el pròleg, explica la llarga i penosa història del volum i la importància que té. Després vénen la introducció que el Dr. Millàs ja havia escrit i els 131 textos publicats en àrab i simultàniament en traducció catalana. S'hi reproduïxen textos de setze autors, entre els quals figura el bisbe Gotmar de Girona, que en els anys 939-940 escriví una crònica dels reis francs dedicada a al-Hakam, l'hereu del califa Abd al-Rahman III, text força sumari que va des de Clodoveu fins al rei Lluís d'Ultramar i que conté escasses referències a la història catalana d'aquests segles. En conjunt, aquesta obra és molt important, perquè facilita als investigadors l'accés a tota una sèrie de fonts imprescindibles per a la coneixença de la història de Catalunya en els segles VIII-X. Caldrà, però, completar-la amb un altre volum on es publiquin els textos historiogràfics posteriors a l'any 884 i alguns d'anteriors identificats després de l'any 1936. En els quaderns que contenen el pròleg i la introducció, s'hi empra un tipus de paper i de lletra gairebé iguals al de la part anteriorment impresa, cosa que converteix el volum en un digne continuador de les magnífiques edicions en què l'Institut excel·lí abans de la guerra civil.

Miquel S. Gros i Pujol

J.-R. MAGDALENA NOM DE DÉU, *Relatos de viajes y epístolas de peregrinos judíos a Jerusalén* (Orientalia Barcinonensia 3), Sabadell, Editorial AUSA, 1987.

L'autor, professor de la Universitat de Barcelona i especialista en literatura hebraica medieval, en els anys 1983-1985 gaudí d'una borsa del Ministeri d'Educació i Ciència per a treballar en les Biblioteques Nacional i Universitària de Jerusalem. Això li permeté la consulta directa de manuscrits hebraics, i també de nombroses edicions difícilment trobables en les nostres biblioteques, que contenen textos escrits per cinc jueus italians que entre els anys 1481-1523 peregrinaren a Palestina o es traslladaren a viure-hi. Com l'autor indica en la breu i concisa introducció del recull, en aquells anys hi hagué, dins les comunitats jueves italianes, una efervescència messiànica, amb espera de la prompta arribada del Messies a Jerusalem, que mogué molts jueus a retornar a llur país. No tots hi anaven per motivacions escatològiques; hi havia també qui viatjà a Terra Santa per raons de peregrinació o simplement comercials. Els set textos publicats en l'obra pertanyen a Mešul-lam da Volterra (1481), a R. Yosef da Montagna (1481), a R. 'Obadyah da Bertinoro i a un autor anònim deixeble seu, i a R. Mošeh Basola (1521-1523). En la introducció, l'autor dóna totes les dades fins ara conegudes de la vida i obra de cada un d'ells. Els textos foren escrits en hebreu rabínic i són plens de detalls de tota mena que serveixen molt bé per a refer i completar aspectes geogràfics, econòmics, religiosos i polítics de Palestina i dels països del seu entorn en els anys als quals per-

tanyen. En el volum, els textos van acompanyats de nombrosos gravats trets d'impresos coetanis. Editorial AUSA de Sabadell, en publicar aquest nou volum de «Orientalia Barcinonensia», ha fet un gran servei als bibliistes i a tots els amants de Terra Santa.

Miquel S. Gros i Pujol

«*Titula*» de Felipe Mateu y Llopis. Su obra científica al conmemorar el LXXXIII aniversario (Rubrica 2), Barcelona, Departament de Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona, 1984.

La personalitat del Dr. Felip Mateu i Llopis, nascut l'any 1901 a la ciutat de València, que durant molts anys fou professor de paleografia i de diplomàtica a la Universitat de Barcelona i, ensems, director de la Biblioteca de Catalunya, és prou coneguda dels investigadors del nostre país. La seva obra de recerca en tants aspectes polifacètica, en canvi, quedava força dispersa i difícilment assequible. Per això ha estat un gran encert d'aplegar tota la seva bibliografia en aquest volum. Sorpren de veure com una persona que ha esmerçat tant de temps en tasques acadèmiques i administratives alhora hagi pogut publicar tants valuosos estudis d'àrees talment diverses. Només una personalitat tenaç i amb molt ordre metodològic podia fer-ho. La bibliografia és dividida en deu grans apartats, que van des de temes de bibliografia, passant per qüestions arqueològiques, d'història d'època visigòtica i hispano-aràbiga, de diplomàtica, de sigil·lografia, de numismàtica i de bibliografia, fins a les nombroses recensions sortides de la seva ploma i les conferències pronunciades al llarg de tots aquests anys. En acabar, hi ha els seus «cursus» acadèmic i «honorum» i els imprescindibles índexs per al fàcil maneig de tanta bibliografia. L'obra ha estat preparada per les seves filles Josefina i Maria Dolors, junt amb altres professors, i la publica el Departament de Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona, en ocasió de celebrar el vuitanta-tresè aniversari de l'homenatjat. És el segon volum de la col·lecció «Rubrica» de l'esmentat departament.

Miquel S. Gros i Pujol

J. BABURÉS, *Els incunables de la Biblioteca del Seminari de Girona*. Catàleg, Girona 1985.

En els darrers anys les biblioteques eclesiàstiques catalanes han fet un esforç per millorar llurs instal·lacions i la classificació i enriquiment dels seus riquíssims fons bibliogràfics. En aquesta campanya la biblioteca del Seminari de Girona destaca per haver construït un dipòsit metàl·lic d'una gran capacitat que li permetrà de fer moltes noves adquisicions sense pro-

blesmes d'espai o d'haver de col·locar els seus fons lluny de la sala de consulta. És també la tercera, després de les del monestir de Montserrat i de la Seu d'Urgell, que ja compta amb el catàleg imprès dels seus llibres incunables. L'obra ha estat duta a terme pel seu bibliotecari, Mn. Joan Baburés i Noguer. Hom hi descriu tretze volums que van de l'any 1475 al 1500. Hi ha clàssics —dos volums de Ciceró i un de Pomponius Mela—, textos teològics, de moral, de dret civil i eclesiàstic, i la «*Sacris canonis Missae expositio*» de Gabriel Biel, impresa a Tübinga l'any 1499. Les descripcions dels volums són exhaustives i van acompanyades de nombroses reproduccions fotogràfiques. El volum ha estat editat conjuntament pel Seminari i la Diputació de Girona.

Miquel S. Gros i Pujol

G. GHYSENS-P.-P. VERBRAKEN, *La carrière scientifique de Dom Germain Morin (1861-1946)* («Instrumenta Patristica 15»), Steenbrug, In Abbatia S. Petri Steenbrugis, 1986.

La figura i l'obra duta a terme per Germain Morin, monjo de Maredsous, esdevé gairebé mítica per a tots els estudiosos de l'antiga literatura cristiana llatina i de la litúrgia. Cal tan sols recordar que al llarg dels seus profitosos viatges «literaris» recorregué totes les grans biblioteques europees, en controlà gran part dels manuscrits i això li permeté de fer descobertes sorprenents. Tot s'iniciava l'any 1886, quan el seu abat Plàcid Wolter li encarregà la identificació, estudi i edició crítica de les obres de Cesari d'Arles. Morin llavors només tenia vint-i-cinc anys, i no serà fins als anys 1937 i 1942 que podrà lliurar al públic els tres magnífics volums que dedicà a aquesta tasca. Són el resultat de més de cinquanta anys d'intens treball, que a més li permeteren de descobrir molts altres textos fins llavors inèdits, entre ells diversos tractats de sant Jeroni i nombrosos sermons de sant Agustí, i de publicar una extraordinària quantitat d'articles en la prestigiosa «*Revue Bénédictine*», on rellançà els estudis patristics i féu aportacions valuosíssimes al coneixement de les antigues litúrgies occidentals. La seva memòria extraordinària, la seva tenacitat i fins i tot la seva intrepidesa el convertiren aviat en el millor patròleg. Donava una gran importància a la crítica interna dels textos i la sabia practicar amb una rara sagacitat, veritablement genial.

L'obra que presentem és dividida en dues parts ben diferenciades. En la primera, signada per dom G. Ghysens, arxiver de Maredsous, hom traça les etapes més importants de la seva vida, des del naixement a Caen fins a la seva mort, el dia 24 de febrer de 1946, a Orsalina, prop del llac Major, al Nord d'Itàlia. L'autor bàsicament utilitza la correspondència del monjo i explica tots els seus viatges de recerca. També, com és lògic, parla dels conflictes que a partir de l'any 1923 l'enfrontaren amb l'abat i alguns monjos de la seva comunitat. En això tingué part de culpa el seu caràcter força

difícil, sempre prompte a retreure les coses ja passades, i alguns articles pacifistes escrits durant la primera guerra europea. Ensem, però, gaudí de grans amistats i sempre restà profundament humil. Així, pocs dies abans de morir, en una carta dirigida al P. Ciril Lambot, escriví aquestes frases: «Ce seront mes dernières lignes, peut-être. Non, j'ai encore à demander pardon de toutes mes fautes et mauvais exemples que j'ai donnés à nos Frères. *Quia peccavi nimis in vita mea*. Votre pauvre *vecchione*.» La segona part és signada per dom Verbraken, l'actual director de la «Revue Bénédictine», i conté l'extensa bibliografia de l'homenatjat. Va de l'any 1884 al 1946, és posada per ordre cronològic, conté 846 títols, i és seguida d'un índex analític que en facilita la consulta. Els autors i les comunitats monàstiques de Maredsous i de Steenbrug, en publicar aquest preciós volum, s'han fet mereixedors de l'agraïment de tots els investigadors de l'antiguitat cristiana.

Miquel S. Gros i Pujol

Diego GRACIA, *Voluntad de verdad. Para leer a Zubiri*, Barcelona, Labor, 1986, 268 pp.

El darrer mes de setembre va fer quatre anys de la mort de Xavier Zubiri. Amb el seu traspàs deixava unes quantes —bastants— obres publicades, algunes en camí de publicació i altres d'inèdites. I heus aquí que dos anys després de la mort de Zubiri surt l'obra de Diego Gracia, de la qual vull fer ara una succinta i suficient recensió, per una raó molt senzilla: perquè penso que és una obra molt adient i oportuna per a conèixer Zubiri, que fou veritablement durant tota la seva vida una «voluntad de verdad», i, especialment, «para leer a Zubiri».

En la situació bibliogràfica actual de l'opus de Zubiri no es pot fer ara una exposició sistemàtica i definitiva de tot el seu pensament filosòfic, i, en canvi, és convenient i oportú de tenir una obra que introdueixi a la seva lectura, com diu el mateix Gracia: «Porque aún nos faltan textos muy importantes, hoy sería prematuro intentar la exposición sistemática de todo su pensamiento; pero porque lo ya publicado es fundamental, parece llegada la hora de elaborar una introducción a la filosofía de Zubiri» (pròleg, p. VII).

Per altra banda, el qui fa aquesta obra és una de les persones més adients, que no sols coneixia i tractava Zubiri amb una relació d'íntima amistat, sinó que, a més, a partir de l'adolescència ja havia llegit Zubiri, i posteriorment, durant molts anys, participà en el Seminari de Filosofia de Zubiri, com el mateix autor explica en el pròleg (pp. VIII-X).

Cal tenir present per a llegir aquest llibre que, com diu el mateix autor, «en él existen dos niveles redaccionales, y por ello también dos posibles tipos de lectura», (pròleg, p. XI). El primer és el que aquí escriu el mateix autor, intentant de «resumir, sistematizar y comentar las principales tesis

filosóficas de Zubiri», i el segon són les moltes i a vegades llargues citacions del mateix Zubiri, que garanteixen, per dir-ho així, les afirmacions de l'autor.

L'estructura de l'obra és la següent: després d'una introducció sobre «El problema de la filosofía», el llibre es divideix en dues parts, en la primera de les quals l'autor distingeix tres etapes: «el nuevo horizonte filosófico» (anys 1921-1928), «el problema filosófico radical» (anys 1931-1944) i «la estructura de la filosofía» (anys 1962-1983), i en la segona part, que porta el títol de «filosofía primera», l'autor exposa els tres grans temes del filosofar que preocuparen des de l'adolescència el mateix Zubiri, com ell confessà uns anys més tard: «la intelección», «la realidad» i «la religión».

En l'epíleg de l'obra l'autor explica la raó per la qual ha escollit com a títol «Voluntad de verdad», d'origen nietzscheà, que, realment, retrata l'esforç de tota la vida autènticament filosòfica de Zubiri.

Clou l'obra un índex textual, un índex onomàstic i finalment un índex temàtic, aquest darrer probablement el més interessant quant a alguns termes importants en el filosofar de Zubiri.

Com es pot veure, les dues parts de l'obra expliquen l'origen i la situació històrica de Zubiri des del començament fins a l'any 1983, i en l'altra el pensament de Zubiri en la seva plena maduresa, especialment amb les obres «Inteligencia sentiente», «Inteligencia y logos», «Inteligencia y razón» i «El hombre y Dios». És a dir, l'autor segueix el criteri de Zubiri d'explicar en primer lloc el procés de constitució del pensament zubirià. El mateix Zubiri escrivia: «Precisamente por tratarse de un saber radical y último, la filosofía se halla montada, más que otro saber alguno, sobre una tradición» (en «Naturaleza, historia, Dios», pp. 27-28), i per això l'autor descriu l'horitzó dels primers anys de Zubiri —Husserl, Ortega y Gasset, Heidegger— que a ell mateix li semblava una visió existencial de la vida i del filosofar, i després tingué la impressió de neoescolàstic, principalment llegint «Sobre la esencia».

La part més important d'aquesta obra, segons el meu mode de veure, és la segona, en la qual l'autor explica llargament i profunda la trilogia sobre la intel·ligència i «El hombre y Dios». Dins aquesta explicació cal ressaltar la idea manifestada per l'autor en diferents ocasions en aquest llibre que les primeres obres de Zubiri, especialment «Sobre la esencia», s'han d'interpretar a la llum de la trilogia sobre la intel·ligència. Penso que és veritat. Jo mateix he manifestat i he admirat (*RCatT* XI/2 (1986) 432-434; XII/1 (1987) 211-215) la profunda coherència en l'obra de Zubiri; he fet ressaltar l'originalitat i maduresa del pensament filosòfic de Zubiri. Però penso també que en les seves darreres obres hi ha una sistematització, una radicalitat, una profunditat i una explicació que no es troben en les primeres obres, sense voler dir, insisteixo, que hi hagi una ruptura o un trencament amb el primer Zubiri, per dir-ho així, encara que, certament, hi ha matisos i enfocaments diferents.

Per acabar, diria només dues coses: que aquesta obra de Diego Gracia és una molt bona introducció «para leer a Zubiri» amb comprensió i profunditat, i manifestar a l'autor que penso que seria millor que en una segona edició d'aquesta obra les «Notas» posades a la fi de cada capítol anessin a peu de pàgina.

Joan B. Pelegrí i Valls